

Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık

Sevim Atıla Demir¹

Özet

Sosyal dışlanma bireylerin toplumsal alanda atfedilen dezavantajlılıklarına dayalı olarak sosyal ve ekonomik alandan etkin bir biçimde faydalanmasını engelleyen dinamik bir süreçtir. Bu süreç toplumsal alanda var olan dezavantajlı gruplara farklı biçimlerde ve düzeylerde etki eder. Tüm dünyada dezavantajlı grupların dezavantajlılıklarını üreten unsurların başında ise etiketleme/damgalama, bir diğer ifade ile o gruplara yönelik ön yargılar gelmektedir. Bu ön yargılar çoğunlukla dezavantajlı grupların temel haklara erişiminde ve yaşam standartlarına erişimde sınırlılıklara yol açar. Tüm dünyada ise toplumsal cinsiyet rolleri kültürlere göre farklı düzeylerde kadınların sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alandan dışlanmalarına yol açmaktadır. Bu çalışmada toplumsal cinsiyete dayalı etiketlerin kadınların sosyal dışlanma düzeylerini nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma, Dezavantajlı Gruplar, Damgalama

Abstract

Social exclusion is a dynamic process that prevents individuals from benefiting effectively from the social and economic sphere based on their disadvantages attributed to the social field. This process affects the disadvantaged groups existing in the social field in different ways and levels. Labeling / stigmatization, in other words, prejudices against disadvantaged groups, is the leading factor that produces the disadvantage of disadvantaged groups all over the world. These prejudices often lead to limitations in disadvantaged groups' access to fundamental rights and living standards. All over the world, gender roles lead to the exclusion of women from the social, economic, political and cultural sphere at different levels according to cultures. This study discusses how gender-based stigmatization affect women's social exclusion levels.

Keywords: Gender, Social Exclusion, Disadvantaged Groups, Stigmatization

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, satila@sakarya.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-7033-7464.

Giriş

Sosyal dışlanma birey veya grupların sosyal, ekonomik veya kültürel ağlardan kısmen veya tamamen dışlanması sürecidir. Daha da kapsayıcı bir şekilde ifade etmek gerekirse “güçsüzleştirme süreci” olarak tanımlanır. Sosyal dışlanma kavramı süreci ifade eden dinamik bir kavramdır. İlk olarak 1960’lı yıllarda Fransa’da ekonomik kriz ve gerileme ile birlikte o dönemde toplumun onda birini oluşturan “sosyal uyumsuzluk” içerisinde olan marjinal ve asosyal kişileri tanımlamak için kullanılmıştır (Çakır, 2002: 84). Kişilerin veya belli ortak özelliklere sahip grupların içinde buldukları durumdan veya koşullardan ötürü dezavantajlılık yaşamaları, temel insani haklara erişimde sınırlanmaları veya bu haklara eşit ölçüde erişememelerini ifade eder. Sosyal dışlanmış grupların aynı zamanda dezavantajlı gruplar olarak ifade edilmelerinin nedeni sosyal yaşamda çok çeşitli ancak benzer riskleri ve sınırlılıkları yaşıyor olmalarıdır. Toplumda kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar, hükümlüler ve gençler gibi çok sayıda dezavantajlı grup bulunmaktadır. Sosyal yaşamda çeşitli şekillerde sosyal dışlanmaya maruz kalan bu grupların maruz bırakıldıkları dezavantajlılıkları ve eşitsizlikleri azaltabilmek için güçlendirme politikaları bir kat daha önem taşır (Özkan, 2011: 1). Ancak çok daha önemlisi var olan dezavantajlı durumları ve özellikle eşitsiz alanları görünür kılmaktır. Çünkü dışlanmayı üreten en temel sorun en başta sürecin kanıksanması, yok sayılması ve hatta meşrulaştırılmasıdır. Bir durum ne kadar görünür ise o duruma yönelik sorunların kabulü ve bu sorunlara yönelik çözüm geliştirme çalışmaları o kadar hızlı olur. Bu tüm dezavantajlı gruplar için geçerlidir. Örneğin, yaşlıların sosyal alanlardan dışlanması, görünürlüğü azaltılması hemen hemen her mekândaki yaşlı, engelli ve hasta bireylere yönelik ihtiyaçların da görünürlüğü azaltır. Ve maalesef ki insanlar bu bireylerin aslında sosyal dışlanma nedeni ile adeta bir alt kültür oluşturarak kendi alanlarına hapsedilmelerini bir “iyilik” olarak görmeye başlar. Öyle ki yaş ayrımcılığı yaşlılara yönelik kültürün için bir parçası olur.

Sosyal dışlanmayı meydana getiren unsurlar ortaktır ve toplumlar arasında benzerlik gösterir. Bu unsurların başında ekonomik dışlanma gelmektedir. Ekonomik dışlanma sadece işsizlik değil aynı zamanda eşitsiz ve olumsuz çalışma şartlarını da içermektedir. Ekonomik dışlanmanın bir uzantısı olarak da sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu gelmektedir. Toplumsal yaşamla bütünleşmenin önündeki engeller hem ekonomik hem de sosyal ilişkilerle iç içedir. Ekonomik ve sosyal dışlanmanın diğer bir boyutu da toplumda kişileri sosyal koruma altına alacak kurumların yetersizliğidir. İhtiyaçlarını karşılayacak durumda olmayan işi ve geliri olsa bile muhtaç durumda olan kadın, çocuk ve yaşlıları koruyacak kurumsal /yasal düzenleme-

lerin sosyal dışlanmayı önlemede işlevi büyüktür (Çakır, 2002: 87). Sosyal dışlanmanın biçimlerinin ve genel olarak sosyal dışlamaya yol açan nedenlerin tüm dünyada ve toplumlarda ortak özellikleri olsa da tüm dezavantajlı grupların sosyal dışlanmayı deneyimleme biçimleri farklı olabilmektedir. Burada sosyal, ekonomik ve kültürel özellikler öne çıkar ve hissedilen dışlanmayı ve dezavantajlılığın biçimlerini etkiler.

Tüm dezavantajlı grupların sosyal dışlanma biçimleri ve sosyal dışlanma süreçleri ile mücadele çalışmaları birbirini etkiler. Çünkü aynı zamanda dezavantajlılığı üreten unsurlar birbirini besler ve pekiştirir. Çoğu durumda ise sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler birden fazla dezavantajlılığı üreten durumlarla karşı karşıya gelir. Bu nedenle tüm dünya üzerindeki yoksulların daha çok kadın, çocuk ve göçmen oluşu tesadüfi değildir. Birden fazla dezavantajlılığı üreten durumlara sahip olma iki kat marjinalliği üretir. Çoğu zaman bu nedenle dezavantajlılık gelecek kuşaklara da aktarılır.

Sosyal dışlama bireylerin veya grupların kaynaklardan ya da daha geniş bir ölçekteki “cemaatle veya toplumla sosyal bağlar kurmaktan” yoksun bırakılmaları sürecini karşılayan bir terim. Bu terim 1980’li yıllarda ve özellikle Avrupa’daki “toplumsal politikalarla ilgili tartışmalarda”, yoksullukla beraber giderek daha çok kullanılmaya başlanmıştı. Burada yoksulluk kavramı içerik olarak düşük sosyo-ekonomik statü ve yaşam biçimi yerine de kullanılmaktadır. Bu çerçevede sosyal dışlanma denildiğinde bazı temel anlamlara atıf yapılmaktadır. Toplumsal dışlamayı toplumsal haklarla, ayrıca insanların bu hakları kullanmalarına set çeken engeller ya da süreçlerle ilişkili olarak tanımlanır. Terimin bu şekilde anlaşılması, araştırmacıları kolaylıkla sivil toplum tartışmalarına sokabilmektedir. “Dışlama” literatürdeki ikinci bir alan olarak kabaca Durkheim’ın bir referans çerçevesini açığa vurur. Bu anlayışı benimseyen yazarlar, toplumsal dışlamayı toplumun genelinden toplumsal ya da normatif bakımdan tecrit edilme durumu olarak kavramsallaştırır ve buna, “anomi” gibi ilintili nosyonlar ya da toplumsal entegrasyonun problemleri için başvururlar. Son olarak, toplumsal dışlama/dışlanma terimi, özellikle çok kültürlü toplumlarda görülen aşırı “marjinalleşme” durumları için kullanılmıştır (Marshall, 1999: 150). Yaşamın hemen hemen tüm alanlarında dışlanma sürecini getiren çok boyutlu ve dinamik bir kavram olarak sosyal dışlanma, şüphe yok ki fırsat eşitliği ve toplumsal katılımın önündeki bir engel olarak toplumsal adaleti engeller. Sosyal dışlanma kavramına odaklanılırken genellikle fırsatlara erişime odaklanılmakta ise de aslında sosyal dışlanma temelde toplum ile bağların yavaş yavaş kopmasına yol açan bir durumdur. Sosyal dışlanma ekonomik, sosyal, siyasal, mekânsal alanlarda yaşanan ve bireyi toplumun dışına iten bir süreçtir. Çoğu zaman mekânsal

ayrışma sosyal dışlanmanın başladığı yer olarak mekânların dayanışma alanları olmaktan çıkartır. Genellikle sonuçları, yeni dışlanma türlerini de besler (Akkan ve diğ., 2014: 117).

Etiketleme Teorisi ve Sosyal Dışlanma

Damga, (stigma) kavram olarak sosyoloji alanında ortaya çıkmasının yanı sıra başta sağlık ve psikoloji olmak üzere çok sayıda alanda aktif olarak kullanılmaktadır. İlk kez Eski Yunancada yara, delik, iz gibi anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda ilk kez Yunanlılar tarafından ahlaki olarak kötü görülen suçlular, köleler ve hainler için bedenlerine dağlayarak veya kazıyarak verdikleri işaretler ile kullanılmıştır. Böylece toplum içerisinde hemen tanınacak ve diğerleri, damgalanan kişilere karşı uyarılacaktır. Günümüzde de bu anlamlarına yakın olarak itibar kaybı, düşme ve aşağılanma gibi durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Sosyolojik olarak tanımlandığında, damgalama, toplum içerisinde normal bir konumda iken bir durumdan ötürü değersiz, lekeli ve düşük konumda olma olarak kullanılmaktadır. Damgalanan kişi ile damgalayan “normal” kişiler arasında bir sınır vardır. Damgalanan kişi utanç veren durumdan ötürü daha az istenilir hatta daha az “insan” mış gibi algılanması sosyal etkileşimlerde dezavantajlılığı üretmektedir (Goffman, 1963: 1-5/ Goffman, 2014/ Özmen-Erdem, 2018: 186-187).

Damgalama, Etiketleme Teorisi olarak da adlandırılan çeşitli nedenlerden ötürü bir kişinin kamusal alanda işaretlenmesi anlamına gelir. Bu nedenler toplumlara göre, dönemlere göre tamamen farklılık gösterebilmektedir. Öyle ki bazen bir dönem bir toplumda dışlanmayı üretirken bir durum zaman içerisinde etki derecesini yitirir veya başka bir toplumda tamamen zıt bir anlam ifade ediyor olabilir. Sembolik Etkileşimcilik yaklaşımını esas alan Etiketleme kuramı, ilk kez Becker tarafından ortaya atılmıştır. İlk olarak başlangıçta kamusal etiketleme durumu, başlarda informel olarak başlarken sonradan bir ivme kazanarak tuhaf bir şekilde ve sapkın biçimde davranan biri olarak değil de sapkın biri olarak tanımlanmasına giden bir süreçtir. Bu etiketler uygulandıkları andan itibaren egemen etiket hâline gelir ve o kişinin daha önceden sahip olduğu baba, arkadaş, eş gibi tüm sembol ve statüleri gölgede bırakır. Zaman içerisinde de bu reddedilme ve etiketleme kaçınılmaz olarak bireylerin kendilerini algılama biçimlerine de etki eder. Lemert'e göre çoğu insan bazen sapkın davranışlarda bulunur fakat bunların çok azı yakalanır ve etiketlenir. Sapkınlığın temelleri daha çok toplum tarafından etiketlenme ve bunun birey üzerindeki etkileri ile kurulur (Slattery, 2015: 216-218). Bu perspektiften bakıldığında toplumsal etkileşimlerin ve ilişkilerin temelinde o toplumda

yer alan bireylerin anlam ve atıfları belirleyicidir. Bir kişiyi normal olarak tanımlananın dışında sınıflanmasına yol açan durum o toplumdaki bireylerin o duruma yükledikleri anlamlar ile ilişkilidir. Öyleyse sapma davranışı da tamamen çevre ile ilgilidir (Özmen-Erdem, 2018: 189). Sembolik etkileşimcilik genel olarak insan ve dünyası arasındaki anlamlı ve karşılıklı ilişkiler üzerinde durmaktadır. Toplumun mikro boyutuna, gündelik ilişkilere ve sembolik iletişim yoluyla gündelik yaşamın toplumsal düzen ve anlamı nasıl oluşturduğuna odaklanır. İnsan, dünyayı yüklediği anlamlar çerçevesinde algılar ve bu anlamlar da karşılıklı ilişkiler sonucu oluşur. Buna göre sosyal alanı bilgi, tutum, değer ve rollerden oluşan simgesel etkileşimin belirlediği vurgulanır. Toplumsal düzen sadece doğrudan etkileşimle değil aynı zamanda ortak beklentilerin oluşmasıyla meydana gelir (Slattery, 2015: 334). Bu simgelerin anlamlarını tanımlayabilmek ve açıklayabilmek için toplumsal yapının işleyişinin sistemini anlamamız gerekir. Toplumsal alanda normal olan ile sapkın olanın tanımlanmasında karşılıklı değer atfının önemi gözden kaçırılmamalıdır. Öyleyse, damgalamayı ve sosyal dışlanmayı anlayabilmek için de sosyal etkileşimlerin doğasına ve anlamına odaklanılmaktadır. Damgalama, bu açıdan bakıldığında kurumsallaşmanın oluşum sürecine benzemektedir. Bir eylemin veya durumun, damgalamanın belirleyicisi olabilmesi için, toplumsal olarak kurumsallaşan normalin dışında tanımlanmış ve belli tutarlılığa sahip etki alanı olan bir gelişim izlemesi gerekir.

Dezavantajlı gruplar olarak tanımlanan kadınlar, engelliler, yoksullar, göçmenler, çocuklar, suçlular ve kısaca belli bir durumdan ötürü toplumun genel imkânlarını kullanmada sınırlılık yaşayan bireylerin çeşitli durum ve özelliklerden ötürü damgalandığı görülür. Kadınların sosyal yaşamdaki damgalanma biçimleri çok daha yerleşik ve kanıksanmıştır. Bu damgalar çoğu alanda ve özelde ev-işyerinde bazı dezavantajlılıkları üretir. Dezavantajlılıkların en fazla hissedildiği mekânlar olarak ev ve işyerleri çok daha açık ve içkindir. Bu nedenle çalışma temelde bu iki alana yönelik sosyal dışlanma biçimlerine odaklanmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Dezavantajlılığı Üretme Biçimleri

Toplumsal cinsiyet, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanması ve toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etmek için kullandıkları cinsiyet rollerininin tamamını ifade eden bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında özellikle cinsler arası eşitsizliğin ve bu eşitsizlikleri doğuran durumların açıklanmasında üç önemli yaklaşım öne çıkmaktadır. İlki, kültürel bağlamda cinsler arasındaki eşitsizliğin biyolojik farklılıklarla açıklanması ve

eşitsizliğin doğal olduğunun ifade edilmesidir (Acar-Savran, 2013). Bu yaklaşım günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü bu yaklaşım hem kadını hem de erkeği ikincilleştirmekte ve bireysel iradeyi yok saymaktadır. İkinci yaklaşım, cinsiyet rolleriyle toplumsallaşmanın beraber var olduğu için cinsiyetçi yaşamın yaygınlığı ve bunun normalleştirilmesidir. Üçüncüsü ise toplumsal cinsiyet pratiklerinin çalışma ve aile ilişkileri başta olmak üzere bütün sosyal sistem içerisinde etkin biçimde yer aldığı yaklaşımdır (Ecevit ve diğ., 2011: 4). Bu üç temel yaklaşım toplumsal cinsiyetin temellerini açıklamayı hedeflerken aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve dezavantajlı durumların da nasıl var olduğuna odaklanır.

Kadınların dezavantajlılıkları sadece sosyal politika alanı ile değil hemen hemen her alan ile ilgili bir süreçtir ve kökeni tarihin derinliklerine uzanır. Tarihin ilk dönemlerinde Doğu ve Batı toplumlarında zaman zaman en katı örneklerle karşılaşmıştır. Modern Hindu hukukunun da temelini oluşturan Manu kanunlarına göre kadın, babası, kocası ve oğlundan bağımsız hak sahibi sayılmamaktadır. Dul kalan kadınların ölen kocalarının onlara ihtiyacı olduğu düşüncesi ile yakılması geleneği 14. yüzyıla kadar devam etmiştir. Eski Çin uygarlığında da durum çok farklı olmamıştır. Kadına isim değil numara verilmesi ve hayvan hitapları ile anılması, sosyal yaşamdaki konumlarının ne ölçüde olabileceği hakkında fikir vermektedir. Eski Mısır ve Fars örnekleri de kadının alınıp satılan konumda olduğunu göstermektedir. Batı örnekleri de çok farklı değildir. Antik Yunan ve Roma'da kadın ve erkek arasında tam bir eşitsizlik hâkimdi. Dolayısıyla sahibi olan erkeğin insiyatifine bırakılmıştı. 16. ve 17. yüzyıllarda da kadınlara yönelik baskılar artarak devam etmiş ve Rönesans'a kadar gerek sosyal, gerekse ekonomik alandaki haksızlıklar keskin hatları ile gözler önüne serilmiştir. Aydınlanma ile beraber Batı'da insanın esaretten kurtuluşu hedeflenmiş olsa da bu tam anlamı ile kadınlar için geçerli olmamıştır. Sonrasında özelde Batı'da kadına yönelik hareketlenmeler tam da en temel insanlık haklarından yola çıkılarak başlamıştır (Taşçı, 2018: 94-102). Bu çerçeveden bakıldığında kadına yönelik dezavantajlılığın tarihsel kökenleri oldukça yerleşiktir.

Cinsiyete dayalı dezavantajlılıkların iki temel alanı karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, kadınların ev içi alan ve ev içi pratikler ile konumlandırıldığı ve böylece dezavantajlılığın yeniden üretildiği özel alandır. Bu çerçevede cinsler arası eşitsizlik sadece kamusal alana özgü bir sorun değil özel alanla başlayan ve yaşamın tüm alanlarına yansıyan bir süreçtir. Özellikle de kadınların ev içi üretiminin onların biyolojik karakterinin bir sonucuymuş gibi tanımlanarak değersizleştirilmesi, bu sürecin kilit noktasını oluşturur. Aslında toplumsal yaşam alanında kadınların dezavantajlılıkları her yönü ile öne çıkmakta ise

de erkeklerin de bu katı belirlenimcilikten nasibini aldığı görülür. Bu nedenle günümüzde erkeklik çalışmaları ile toplumsal cinsiyet pratiklerinin erkeğe yönelik hegomonik erkeklik biçimini, kadınlar ve erkekler arasındaki güce dayalı kurgulanan etkileşimi eleştirir. Bu etkileşim erkeklere “normal” olarak tanımlana rollerin dışındaki her bir durumu reddeder. Evi geçindirmesi gereken, ekonomik fiziksel ve sosyal yeterliliğe sahip batılı, beyaz, orta-sınıf erkeğin dışındaki tüm örnekler benzer ölçüde toplumsal baskıya maruz kalır. Erkeğin, baskın, saldırgan ve duygularını bastıran kişi olması yönündeki aktarımın toplumsal şiddette belirleyici olduğunu tartışır. Öyle ki Kauffman, erkeğe dayalı şiddetin özelliklerini tartışırken toplumun üstü örtük biçimde şiddeti erkeğe hak olarak tanımlaması veya görmezden gelmesi durumunun yanı sıra yaşam boyu duygularını bastırması yönündeki telkinlerin zaman içerisinde şiddet patlamalarına yol açtığını belirtir (Akca-Tönel, 2011: 16-30 / Kauffman, 1999).

Ev Merkezli Dezavantajlılıklar

Toplumda aile ve iş alanı cinsler arasındaki eşitsizliğin en görünür olduğu iki temel alandır. Çoğu zaman iş yerlerinde iş bölümü, kadın ve erkeğin değer üretimine yönelik ayrımı meşrulaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle kadınlar ve erkekler farklı işlerden sorumlu görülmeyle birlikte erkekler sistem içinde asıl “değer”in üretildiği kamusal alanları kontrol eden işlerden, kadınlara göre daha fazla sorumludur. Formel sektördeki ücretlendirilmiş emeğe ek olarak hane içerisinde ortaya konulan emek, ikincil vardiya olarak çoğunlukla kadın ile ve görünmez emek olarak var olur. Bu nedenle feminist yaklaşım genellikle emeğin sosyal ilişkiler içerisindeki konumunu, özellikle aile ilişkilerine ve pratiklere bakarak odaklanmaktadır (Dedeoğlu, 2000: 139). Bu çerçevede ev işinin değersiz olarak görülmesi, bu işlerin elle tutulur olmaması ve çabuk tüketilmesi, doğal ve yeniden üretim alanı üzerine kurulması ile “görünmez” hale gelmiştir. Buna ek olarak ev işlerinin, miktarını gizleyen yapısı (mesai saati veya bir iş tanımlaması olmadığı için), sürekli kendini tekrar eden özelliği (her gün temizlik yapsanız da ev yine kirlenir, her gün insan acıkar ve her gün yemek yapma ihtiyacı doğar), kadınların “doğası gereği” ve “karşı-lıksız” yapmaları bir ödev olarak görülen biçimi ile bu görünmezliği de besler. Ancak son noktada yine evde “oturan” kadınlar olduklarına dair söylem, emeğin görünmezliğinin en açık ifadesidir (Bora, 2012: 183/Acar Savran ve Demiryontan, 2012: 10-15). Aile aracılığı ile toplumsal ilişkilerde beklentiler tanımlanır. Evlilik yüklediği yeni rollerle bu beklentileri biraz daha karmaşıklaştırır. Özellikle kadınların evlilik sonucunda sosyal ağları büyük ölçüde

yeniden üretilir. Toplumsal ilişkilerdeki her yeni kimlik toplumdaki insanların söylemlerine yansır. Dilin kullanımı toplumsal cinsiyet rollerine ve toplumda kadın ve erkeğe biçilen rollerin yerleşimine de etki etmektedir.–Aynı zamanda tüm toplumsal etkileşimlerin algılanma sürecine de etki eder. Dilsel uygulamalar ve kodlar, kadınların toplumsal düzeyde varlığının niteliği, varlık derecesi ve biçimini ifade eder. Sosyal sistemde tanımlı birçok rol, atarlık düşüncenin izlerini taşıdığından, bu rollerde kadının yer alıyor olması durumunda ayrıca kadın kelimesi de kullanılmaktadır (kadın doktor, kadın avukat gibi...), halbuki erkekler söz konusu olduğunda böylesi bir belirteç çoğunlukla kullanılmaz (Güngörmüş Erdem, 2015: 98).

Bir bebeğin cinsiyetinin öğrenildiği andan itibaren gerek anneye yönelik tanımlamalar gerekse bebeğe (kız veya erkek oluşuna göre) tanımlamalar ve hazırlıklar çoğunlukla kültürel aktarımda edinilen toplumsal cinsiyet rollerine göre gerçekleşir. Bu tanımlama ve hazırlıklar çoğu zaman önceki anlamlandırmaların (eşitsizliği üretse dahi) yeniden üretilmesi şeklinde gerçekleşir. Duygusal aktarımlar aile içerisindeki konumu/rolleri, gelecekte seçeceği mesleği veya eş seçimine yönelik adımları belirler. Bebeğe konulan isimlerde de bunun yansımaları görülür. Kız çocuklarına daha çok inceliği ve güzelliği ifade edilen isimler konulurken erkek çocuklara daha çok gücü ve cesareti ifade edilen isimler konur. Bunun yanı sıra toplumlarda ritüellerin ve duyguların dahi cinsiyet eşitsizliğini söylemler aracılığı ile ürettiğini gözlemleyebiliriz. Ritüeller ve törenler özelde evlilik törenlerinde de cinsiyetçi tutumlar ve söylemler kanıksanmıştır. “Kız alıp- verme” gibi ifadeler aslında nesnelleştirme sürecinin birer parçası olarak görülür. Benzer bir şekilde, şefkat, merhamet gibi duyguların kadınlarla; cesaret, agresiflik gibi duyguların erkekler ile tanımlanması aslında insani duyguların dahi anlamlandırılmasında toplumun ne kadar belirleyici olduğunu gösterir. Kaufman’ın (1999) özellikle erkeklerin toplumsallaşma sürecinde, merhamet, hüznün ve sevgi gibi duygularını bastırmaları gerektiğine yönelik sosyalleşmesinin şiddeti beslediğini ifade etmesi önemlidir. Geçmiş binyıllarda birçok toplumda kadınlara yönelik ön yargılar sadece şiddetin ve eşitsizliğin nedeni olarak değil insani gelişmenin en büyük engelleyici düşüncesi olarak çalışmıştır. Holland’a göre başka hiçbir ön yargı bu kadar hızlı ve geniş alanlara yayılmamıştı (Holland, 2016).

Toplumsal yapı bütün gibi görünse de yaşadığı ilişkiler içerisinde daha kategoriktir (Yakalı Çamoğlu, 2017: 99), bu durumu toplum içindeki statülerle açıklamak mümkündür ve tabii ki kadının toplum içinde en çok atıfta bulunan statüsü annelik ve gelinliktir. Çoğu durumda kişinin kadın, anne ve gelin oluşu mesleki statüsünün önüne geçer. Bingöl’ün toplumsal cinsiyet ve Türkiye’deki kadınlık üzerine yaptığı bir çalışmada toplumda kadına yük-

lenen yaptırımların daha genel geçer göstergeler olduğu ve kadına yüklenen rollerinse çoğunlukla korunma, bakım ve savunma gibi pasif roller içerdiğine vurgu yapılmıştır (Bingöl, 2014: 109). Kadının pasif rollerinin aksine, erkekler için kullanılan er, iktidar gibi daha baskın ifadeler onların daha aktif rollerinin olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Toplumsal cinsiyet, toplumun kadın ve erkek için belirlediği rollerden oluşur. Ama rollerin hiçbiri birbirinden daha önemli ya da daha değersiz demek mümkün değildir. Bu tip roller toplum içindeki gruplara da verilebilir ve bu gruplardan en önemlisi ise ailedir. Ancak toplumsal ilişkiler güç ilişkilerine dayalı olarak bu rollerin bazılarını diğerlerinden üstün tanımlar. Çok yüksek çoğunlukla ise kişi, doğuştan itibaren bu ayrıcalığı veya dezavantajlılığı miras alır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kaynağını ve aktarımını ise önemli ölçüde aile gerçekleştirir. Bu nedenle aile içi roller, yüklenen anlamlar, söylemler, hikâyeler cinsiyet eşitsizliğini oluşturmada da ortadan kaldırmada da kilit paya sahiptir. Aile içi rollerin kadın açısından oluşturduğu dezavantajlıklardan biri de yoksulluk boyutudur. 2000'lerde ABD'de çocukların %69'u tek ebeveynli ailelerde yaşamaktaydı. Tek ebeveynli ailelerin çok büyük bir oranı ise kadınlar ve çocuklarından oluşmaktadır. Genellikle boşanma kadın yoksulluğunu tetikleyen durumlardan biri olmaktadır. Özellikle bakım ihtiyacında olan çocuğa sahip annelerin boşanma sonrası düzenli gelir getiren bir işte çalışabilme olasılığı düşer. Bu nedenle yalnız annelerin belli bir zaman sonra yoksullaşma riskleri artar. Tüm dünya üzerinde yoksul nüfusun %70'ini kadınlar oluşturur. Bu durum "yoksulluğun kadınlaşması" şeklinde ifade bulmuştur (Taşçı, 2018: 114).

Annelik kadınlar için toplumsal olarak tanımlanan en belirleyici rollerden biridir. Ann Oakley 1970'lerde çağdaş annelik mitinin altında tüm kadınların anne olması gerektiği, tüm annelerin en temel ihtiyaçlarının çocukları olduğunu ve tüm çocukların da en temel ihtiyaçlarının anneleri olduğundan yola çıkarak çocuk-baba ilişkisinin koparıldığının ve kadının annelik deneyiminden anlamlandırıldığının altını çizmektedir. Böylece çoğu durumda (modern toplumlarda hızla bu süreç değişmekte ise de) babalık, bakım ve temel ihtiyaçları karşılamının dışında yer alır. Farklı annelik deneyimlerinin tek bir annelik anlayışı ile tanımlanması da birçok toplumda toplumsal cinsiyet değerleri ile yapılandırılır ve yeniden üretilir. Hatta çoğu durumda da kadınların kendilerini de bu bakış açısı ile değerlendirmesi, sınırlandırması gerçekleşir (Silier, 2014: 140-152). Halbuki hiçbir toplumda toplumsal ilerleme ve gelişme kadın ve erkeğin ilerlemesi olarak ayrı değerlendirilemez. Toplumda hiçbir cins, hiçbir kategori birbirine somut olarak eşit değildir. Feminizmin kadın erkek hak eşitliğini savunan anlayışının kadın erkek eşitliği olarak basitçe algılanması bu eşitsizliğin sürdürülmesinde paya sahiptir. Bir kadın başka bir

kadına, bir erkek başka bir erkeğe veya kadına, canlılar birbirine ve farklı yaşlardaki insanlar birbirine eşit değildir. Farklılıkları, güçlü ve zayıf yönleri içerir. Bu nedenle de sosyal alanda hak eşitliği birincil hedeftir. Sosyal haklardaki eşitlikten bağımsız ayrışma ancak toplumlara zaman kaybettirir. Babadan uzaklaştırılmış çocukların duygusal boşlukları topyekün bir çocukluk kaybına yol açar. Toplumsal değişme, başta aile içi roller olmak üzere toplumsal rolleri yeni ihtiyaçlara göre dönüştürmüştür. Buna bağlı olarak modern toplumlarda aile içi emek sürecinde kadın ve erkek aktiftir. Bugün özellikle yeni babalık kavramı ile babalar da bu boşlukları kendi çocukları ile kapatma çabasındadır. Önemli değer alanlarından aile değerleri ve özelde annelik ve babalık kavramları aktif ve işlevsel olarak dönüşmektedir (Atıla Demir, 2020).

Çalışma Yaşamında Görülen Dezavantajlılıklar

Kadınların çalışma yaşamına dair karşılaştığı sosyal dışlanma biçimleri: çalışma yaşamında yer alamama, çalışma yaşamından ayrılmak zorunda kalma ve çalışma yaşamında eşitsizliklere maruz kalma biçimlerinde görülmektedir. 2018 Kalkınma Raporu'na göre, küresel ölçekte, kadınların istihdama erişimi, sağlık, eğitim, iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması, erken yaşta-zorla evlilikler konularında belirgin iyileşmeler sağlanmış olmasına rağmen cinsiyet eşitliği hâlen pek çok ülke için yeterli düzeyde değildir. Bu sürecin çok yönlü etken faktörleri bulunmaktadır. Eğitim durumu bu faktörlerin başında gelmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kız ve erkek çocukları arasındaki eğitim açığı kapatılmakta olmakla beraber TÜİK'in Eğitim İstatistikleri'ne (2016) göre, ülkemizde okuma yazma bilmeyen yetişkinler nüfusun %5,4'ünü oluşturmaktadır ve bu oran içinde kadınların sayısı erkeklerin sayısının 5 katıdır. Her ne kadar ev ve iş yeri ayrımına odaklanılsa bile bu faktörler birbirinden bağımsız değildir. Dünya genelinde kız ve erkek çocukları arasında okullaşma bağlamında var olan eğitim açığının %95'i kapatılmış olmasına rağmen kadınların işe alınmasında ve farklı sektörlerde faaliyet göstermesinde önemli rol oynayan meslek seçimi ve sektörel dağılım açığı hâlâ kapatılamamıştır. 1997 ve 2017 yılları arasında sektör ayrımı %15'ten %20,5'e yükselmiştir. Dünya genelinde kadınların ağırlıklı olarak çalıştığı sektörler; eğitim, sosyal hizmetler, sağlık, toptan ve perakende satış alanı olmuştur. Kadınlar ve erkekler arasında sektörel ayrım olduğu gibi mesleki ayrımlar da bulunmaktadır. Kadınlar buldukları sektörlerde daha çok ikinci plandaki, daha az gelir getiren pozisyonlarda yer alırken hâlen aynı sektörde çalışan erkekler genellikle daha çok gelir getiren üst pozisyonlarda çalışmaktadır. İstihdama yönelik eşitsizliklerin yeniden üretiminde kadınlara

rın ev içi bakım rollerinin de etkisi göz ardı edilmemelidir. Kadınların doğum ve aileden kaynaklanan sorumlulukları nedeniyle işten ayrı kalma süreleri çok daha uzun ve yarı zamanlı çalışma olasılıkları daha yüksek olmaktadır. Türkiye’de özellikle aile içi hasta, çocuk ve yaşlı bakımında kadınlar kayıt dışı aktif rol oynamaktadır. Kadınlar dünya genelinde aile içi ücretsiz bakım faaliyetlerinde, erkeklerden ortalama 2,5 kat; kalkınmakta olan ülkeler özelinde ortalama 5 kat daha fazla zaman harcamaktadır. Bunun yanı sıra kalkınmakta olan ülkelerde yaşayan kadınların %75’i güvencesiz ve kayıt dışı işlerde çalışmaktadır. Dünya mülklerinin sadece %1’i kadınların üzerindedir. Son olarak siyasi temsiliyet oranı da toplumsal cinsiyet eşitliğinde belirleyicidir. Türkiye, dünyada kadınların yerel yönetimlerde temsilinin en düşük olduğu ülkelerden biridir. 2014 yılı seçim sonuçlarına göre ülkemizde kadın Belediye Başkanı oranı %2,9, Köy Muhtarı oranı %0,3 ve Mahalle Muhtarı oranı ise %2,0 seviyesindedir. “*Dünya Ekonomik Forumu Toplumsal Cinsiyet Uçurumu 2017 Raporu*”na göre ise Türkiye, siyasette yer alan kadın sayısı bakımından 144 ülke arasında 118. sırada bulunmaktadır. Özellikle en üst kademelere baktığında siyaset, iş dünyası ve diğer alanlarda sorumluluk gerektiren pozisyonlarda çalışan kadınların sayısı, erkeklere kıyasla hâlâ çok düşüktür (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Siyasi, ekonomik ve saygınlık olarak ifade edebileceğimiz üç temel güç alanında kadınlar tüm dünyada dezavantajlı konumdadır. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi kadın ve erkeğin toplumsal hiyerarşideki konumlarını toplumsal değer atfedilmiş güç, prestij ve özgürlük çerçevesinde yansıtır. Bu yönü ile yatay ve dikey toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri tanımlanabilir. Yatay toplumsal cinsiyet ayrımcılığı mesleki olarak kadın ve erkeklerin farklı alanlar ile tanımlanmasıdır. Daha çok öğretmenlik ve hemşirelik gibi (bakım ve hizmet içeren alanlar) mesleklerin kadın ile tanımlanması gibi. Dikey toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ise aynı meslekte bulunan kadın ve erkeklerden, yüksek derecelerde genellikle erkeklerin bulunmasıdır. Neredeyse öğretmenlerin büyük çoğunluğu kadın olmasına rağmen müdürlerin büyük çoğunluğunun erkek olması (Atıla Demir, 2020/Günindi Ersöz, 2016: 22-23/Başak ve diğ., 2013: 7) gibi.

Çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha çok “cam tavan” kavramı etrafında tartışıldığı görülmektedir. İlk olarak 1986 yılında Hymowitz ve Schellhardt tarafından kullanılan kavram, yüksek yöneticilik düzeyinin hemen altında yer alan ve kadınların üst yöneticilik seviyesine yükselmelerini kısıtlayan görünmeyen engel ve kısıtlamaları ifade eder. Bir diğer ifade ile kadınların dikey hareketliliğinin önündeki tıkanmadır. Aynı zamanda özellikle evli ve çocuklu kadınların iş yaşamında erkek meslektaşlarına göre daha az terfi almalarını da açıklamak için kullanılmaktadır. 90’lar-

dan sonra kavram daha da genişletilerek ırk ve etnik azınlıkların iş yaşamındaki dezavantajlılıklarını da tanımlamak için kullanılmıştır (Başak, 2013: 237).

Çalışan yoksulların önemli bir kısmı da kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Özellikle yoksul ailelerde gelir yetersizliği kadın emeğinin kayıt dışı sektörlerde, ücret düşüklüğü veya güvenceden yoksun alanlarda sunulmasına yol açmaktadır. Kentleşme sonrası kadınların iş gücü piyasasında yer alabilme alanları oluşsa bile çoğunlukla düşük eğitim düzeyi, düşük ücretli ve düşük ücretli güvencesiz işlerde çalışmalarına yol açarak sosyal dışlanmayı beslemektedir. Tüm bunların yanı sıra işyerlerinde görülen şiddet oranları incelendiğinde kadınlar erkek çalışanlara göre mobbing ile üç kat daha fazla karşılaşmaktadır. Kadınların karşılaştığı şiddet, taciz gibi durumların çeşitli kaygılar nedeni ile daha az rapor edilmesi veya kadının bu nedenle çalışmasının hoş karşılanmaması ve işten ayrılma zorunluluğu ile karşılaşması da kadınlara yönelik ayrımcılıkta önemlidir (Çakır, 2008: 35-36).

Kadınlara yüklenen kültürel kodlar sadece aile ilişkilerinde değil aynı zamanda iş yaşamında da dezavantajlılıkları üretmektedir. Aile içerisinde olumlu özellikler olarak yüklenen tanımlamaların bir kısmı ise iş yaşamına gelindiğinde zayıflık olarak kodlanır. Kadının bakım sorumluluğunun olması, fiziksel olarak daha az güce sahip olması, yönlendirmelere açık olması gibi... tüm bu aktarımlar kadınlığı tek bir biçimde kodlayarak dezavantajlılığı meşrulaştırma görevi görür. İş yerlerindeki görünmez engeller bunlarla sınırlı değildir. Aynı durumun iş yerinde kadın ve erkek için anlamları farklıdır ve çoğu zaman yine bu anlamlar ve kodlar kadınların aleyhine işler. Başak tarafından yapılan sınıflandırmaya göre toplumsal kodlamalar iş yerlerinde erkeğe yönelik olumlu izlenimleri üretebilirken kadına yönelik olumsuz izlenimleri doğurabilmektedir. Örneğin, erkeğin masasının dağınık olması çok çalıştığı anlamına gelirken, kadının işyerinde masasının dağınık olması düzensiz biri olduğu yönünde yorumlanabilir. Erkeğin evlenmesi yaşamının daha düzenli olacağı anlamına gelirken; kadının evlenmesi dikkatinin dağılacağı, hamile kalıp işinden ayrılacağı gibi anlamlara gelebilmektedir. Hatta öyle ki bazı işe alım görüşmelerinde kadın görüşmecilere yakın zamanda evlenme veya çocuk sahibi olma gibi bir planlarının olup olmadığı sorulmaktadır. Bu sorular erkek görüşmecilere sorulmamaktadır. Yine, erkeğin iş seyahatine çıkması kariyeri için bir fırsat olarak görülebilirken; kadının iş seyahatine çıkmasının ailesi için bir sorun olup olmayacağı, kocasının bu konudaki görüşü vs. gibi düşünceler öne çıkabilmektedir (Başak, 2013: 238). Liste elbette daha da uzayabilir. Tüm bunların toplumsal cinsiyete dayalı ön yargılarla kadınların iş yaşamına olumsuz biçimde yansiyarak cam tavanların oluşumuna yol açtığı görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal dışlanma yaşamın hemen hemen her alanında var olan ve çoğu zaman toplumsal ön kabullerle de istenmeden de olsa desteklenen sosyal gerçekliklerden biridir. Tüm insanlar hayatlarının belli dönemlerinde çocuk, genç, kadın, işsiz, göçmen, yaşlı vb. olarak geçici veya sonraki kuşaklara da aktarılacak biçimde kalıcı olarak sosyal dışlanmayı deneyimlemektedirler. Bu ölçüde yaygın olan bir sosyal sorunun bu kadar yerleşik ve içkin oluşu ise ayrı bir tartışma konusudur. Toplumlar bir biçimde kendilerini tanımlamada ötekine ihtiyaç duymuş ve bu çoğunlukla ötekinin dezavantajlılığına yol açmıştır.

Dezavantajlı gruplar sosyal dışlanmayı çok daha keskin bir biçimde deneyimlemektedirler. Hatta birden fazla dezavantajlılık söz konusu olduğunda dışlanma çok daha keskinleşir. Kadınlar tarih boyunca toplumlarda dezavantajlılığı çeşitli biçim ve derecelerde yaşamışlardır. Günümüzde kadınların en fazla dezavantajlılıklarının görünür olduğu alanlar ise ev ve iş yerleridir. Ancak her ne kadar çalışma, temelde bu alanlara odaklanmış olsa da sosyalleşme süreci, eğitim süreci, sosyal güvenceye sahip olma düzeyi, siyasi katılım ve temsiliyet gibi diğer tüm alanlarla iç içe ele alındığında gerçek tablo ortaya çıkmaktadır. Bu mekânlar bir yandan en fazla sosyal dışlanmanın yaşandığı alanlar olurken bir yandan da o ölçüde kanıksanmış ve meşrulaştırılma süreçleri gelecek kuşaklara aktarılmakta ve her dönem yeniden üretilmektedir. Çoğu durumda doğal ya da olması gereken şeklindeki tanımlamalar ve roller bu eşitsizliklerin görünürlüğüne sınırlamaktadır. İnsan olarak tüm bireylerin ihtiyaçları ve yaşamsal zorunlulukları toplumsal eşitsizliklerle göz ardı edilmektedir. Kadınların yaşamlarında karşılaştıkları dezavantajlılıklar kadın erkek tüm toplumları olumsuz yönde etkilemekte ve toplumların gelişim sürecinde bir tıkaç hâline gelmektedir.

Toplumsal sisteme bütün olarak bakıldığında kadınların sosyal yaşamda karşılaştıkları dışlanma, toplumsal rollerin eşitsiz dağılımı ile birlikte eğitim, siyasal katılım, meslek edinme sürecindeki fırsat eşitsizlikleri, doğum, evlenme ve işe alım süreçleri gibi insan yaşamındaki en kritik noktalarda hâlen içkin olarak sürmektedir. Hangi sosyal, ekonomik koşullarda olursa olsun bu alanlardaki dışlanma olgularının birbirini besleyen dinamiğinin kırılması, tüm alanlarda imkânlarla ulaşmada fırsat eşitliği ile mümkün olacaktır. Bu amaçla da kadınların ekonomik ve sosyal alanda etkin katılımını sınırlandıran engellerin kaldırılması gerekir. Bunun için toplumda her türlü eşitsizliği besleyen söylem ve pratiklerle mücadele etmek, insanlık için ön gerekliliktir. Çünkü tüm sosyal dışlanma biçimleri bir diğer dışlanmayı üretir ve besler. Dezavantajlı gruplara yönelik her türlü güçlendirici çalışma, tüm dezavantajlı

grupların koşullarını iyileştirmede bir adım olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle dışlanma ile mücadele ederek sosyal bütünleşmeyi sağlama, toplumun her alanında öncelikli hedef olmalıdır.

Toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların geliştirilmesinde kuşkusuz aileye yönelik çalışmalar etki edecektir. Bu amaçla ailenin yeniden denge kurmasında, sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde, aile içi rollerin toplumsal ihtiyaçlar ve süreçler dikkate alınarak aktarılmasında aile üyelerinin sağlıklı gelişimi için destekleyici politikaların önemi göz ardı edilemez. Aynı şekilde toplumsal ilişki alanlarının aile ve işyerleri temelinde tüm alanlarına yönelik toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı çalışmaların artması bu hedefe ulaşmada son derece önemlidir.

Kaynakça

- Acar-Savran G., 2013, *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Pusula Yayıncılık, İstanbul.
- Acar-Savran, G. ve Demiryontan T. N., 2012, *Kadının Görünmeyen Emeği*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Akın, Ayşe, 2007, Toplumsal Cinsiyet (Gender) Ayırmıcılığı ve Sağlık, Çağrılı Yazı/Derleme, *Toplum Hekimliği Bülteni*, Cilt 26, Sayı 2.
- Akın, Ayşe, Sarp Üner, Şengül Altan, Arslan Naci Yıldırım, Dilek Aslan, Türküler Erdost, Nüket Paksoy Erbaydar, Çiğdem Esin, Aslıhan Coşkun, Özgü Karaca, 2008, "Kadının Statüsü ve Sağlığı ile İlgili Gerçekler", T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını, Afşaroğlu Matbaası, Ankara.
- Akkan, B.E.-Deniz, M.B.- Ertan, M., 2014, *Yoksulluğun ve Sosyal Dışlanmanın Romanlaşması*, Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika, Derleyen: Betül Altuntaş, Nobel yayınları, Ankara.
- Atila Demir, Sevim, 2010, *Toplumsal Değişme ve Değerler*, Bir Değerler Sosyolojisi Çalışması, Nobel Yayınları, Ankara.
- Başak, Suna- Kınır, Sevgi- Yaşar, Şehnaz, 2013, *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya*, ANKA Kadın Araştırma Merkezi, https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/012/original/anka_kad%C4%B1n_rapor_13-1_ikinci_vardiya_.pdf?1387185056, Ankara.
- Bingöl, Orhan, 2014, Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16, Özel Sayı I.
- Bora, Aksu, 2012, *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çakar, Özlem, 2002, "Sosyal Dışlanma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2.

- Çakır, Özlem, 2008, "Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 31.
- Dedeoğlu, S., 2000, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emegi, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86.
- Ecevit, Yıldız ve Diğerleri, 2011, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1304, Eskişehir.
- Esping-Andersen, 2011, *Tamamlanmamış Devrim Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, İletişim Yayınları, Çev. Selin Çağatay, İstanbul.
- Goffman, E., 1963, *Stigma: Notes On The Management of Spoiled Identity*, ABD: Prentice-Hall, Inc. 34.
- Goffman, E., 2014, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, (Çev: Ş.Geniş- L. Ünsaldı-S N. Ağırsanlı), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Güngörmüş Erdem, Nilüfer, 2015, "Sanatçının "Annesinin Kızı" Olarak Portresi", *Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, derleyen: Zeynep Direk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Günindi Ersöz, Aysel, 2016, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Holland, Jack, 2016, *Mizojini Dünyanın En Eski Önyargısı Kadından Nefretin Evrensel Tarihi*, Türkçesi: Erdoğan Okyay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kaufman, Michael, 1999, *The Seven P's Of Men's Violence*, <http://www.michael-kaufman.com/1999/the-7-ps-of-mens-violence>.
- Özkan, Yasemin, 2011, *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı*, Maya Akademi, Ankara.
- Özmen, Sümeyye- Erdem, Ramazan, 2018, "Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl 2018, C.23, S.1.
- Silier, Yıldız, 2014, *Oburluk Çağı, Felsefe ve Politik-Psikoloji Denemeleri*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Slattery, Martin, 2015, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Haz: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, Bursa.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018, *On birinci Kalkınma Planı 2019-2023*, Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Taşçı, Faruk, 2018, *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama*, *Kaknüs Sosyoloji*, İstanbul.
- Yakalı Çamoğlu, Dikmen, 2017, *Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi? Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.